

Käsitöölised ja nende osa Uus-Pärnu majanduselus orduaja lõpul¹

Inna Põltsam-Jürjo

Martin Lutheri portreega importkahhel Pärnust. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: Enno Väljal.

Kesk- ja varase uusaja Liivimaa väikelinna käsitöölisedest on andmeid napilt, säilinud kirjalikud allikad kajastavad enamasti tähtsaimaid tegelasi, nagu raehärrad ja kaupmehed, paremal juhul kõige jõukamat osa käsitöölisedest, nt. kullasseppi. Väikelinnade käsitöölisede kohta pakub arheoloogiline leiumaterjal kohati rohkemgi teavet kui arhiiviallikad. Selline olukord pole sugugi iseloomulik ainult Liivimaale, vaid on tavaline ka keskaja Euroopa teiste väikelinnade puhul. Tegelikult ongi just arheoloogilise ainese rikastumine näiteks Saksa linnade puhul märkimisväärselt edendanud käsitöö kui linna olulise majandusharu uurimist.² Et Eestis on viimastel aastakümnetel linnaarheoloogia jõudsalt ede-

nenud, siis on keskaja linna käsitöö uurimises samuti loota edasiminekut.

Kirjalike allikate olemasolust johtuvalt on süvakäsitlus Eesti ala linnadest võimalik ainult keskaja Tallinna käsitöölisede kohta. Nimetatud teemal on kirjutanud uurimusi Küllike Kaplinski, Paul Johansen, Heinz von zur Mühlen³ jt., kõnelemata juba vana baltisaksa ajalookirjutuse panusest.⁴ Teine lugu on väikelinna käsitöölisedega. Üldkäsitluste raames on kajastamist leidnud käsitöölised Uus- ja Vana-Pärnus ning Narvas.⁵ Vähese uurituse põhjuseks on eelkõige kirjalike allikate kesisus või puudumine. Arhiiviallikate olemasolu pooldest on teistest Eesti ala väikelinnadest paremas olukorras Uus- ja Vana-Pärnu,

¹ Käesolev artikkel on valminud ETF-i grandil nr. 5979 toetusel.

² E. Engel. Die deutsche Stadt im Mittelalter. München, 1993, lk. 143–144.

³ K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised XIV sajandil. 1. kd. Tallinn, 1980; K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn. Tallinn, 1995; P. Johansen, H. v. zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. (Ostmitteleuropa im Vergangenheit und Gegenwart, 15.) Köln, Wien, 1973.

⁴ E. v. Nottbeck, W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval. Reval, 1904; W. Stieda. Mündliche und Träger in Reval. – Beiträge zur Kunde Est-, Liv und Kurlands. Bd. VII. Reval, 1910, lk. 86–152.

⁵ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558). (Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ost-Mitteleuropas 23), Marburg-Lahn 1956. A. Süvalep. Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg. Narva, 1936. C. Russwurm. Nachrichten über Alt-Pernau. Reval, 1880.

Sepatöö näidised (kirves, hobuseraua katke, rakmeosad) ja sulatustigel. Pärnu Muuseumi arheoloogia-kogu. Foto: Aldur Vunk.

sedatänu säilinud linna- ja pärusraamatutele.⁶ Siiski on Tallinnaga võrreldes uurijate käsutada oluliselt kesisem allikmaterjal. Nii näiteks pole väikelinnadest säilinud maksunimistuid, mis fikseerisid iseseisvate majapidamiste, *resp.* perede arvu ning annavad muu hulgas hea ülevaate linna käsitöolisest. Linna- ja pärusraamatute puuduseks on, et need peegeldavad ainult suhteliselt väikest osa käsitöolistest. Pärusraamatus on kirjas majaomanikud, aga kõik käsitöölised ei olnud seda mitte, paljud neist elasid üürilisena. Küllike Kaplinski hinnangul on kinnisturaamatute põhjal jälgitav vaid 20% kõigist Tallinnas 16. sajandil tegutsenud käsitöolistest.⁷ Et Uus-Pärnu puhul on peale puhtakujuliste kinnisturaamatute käsutada veel linna kiriku-, arve- ja märkmeraamat ning lisaks üksikuid teisi arhiiviallikaid, võib eeldada, et nendes esile tulnud käsitöolistest protsent koguarvust on mõnevõrra suurem. Tänuväärset materjali pakub ka rae protokolliraamat aastast 1583–1602.⁸ Muidugi ei saa 16. sajandi lõpu allikate põhjal kirjeldada sajandi alguse olusid, kuid võrdlusmaterjali ja toetavaid viiteid

leiab nendest küll. Eesti ala väikelinnadest on just Uus-Pärnu käsitöolistest kohta säilinud kõige rikkalikumalt arhiiviallikaid, pakkudes ajaloo-uurijale tänuväärset võimaluse avardada muu hulgas ettekujutust hiliskeskaja Liivimaa linna käsitööst ja käsitöolistest.

Järgneva, Uus-Pärnu käsitöolistest kohta käiva käsitluse eesmärgiks on välja tuua võimalikult palju informatsiooni, mida peaaugjalikult just kirjalikud allikad lubavad teada saada käsitöolistest osast linna majandusel. Käsitöolistest all on vaadeldud kõiki neid ameteid-elukutseid, mis jäid väljapoole suur- või kaugkaubandust.

Ülevaade käsitööametitest

Terviklikku ülevaadet Uus-Pärnu käsitöolistest kirjalikud allikad mõistagi ei anna, kuid mingi ettekujutuse sellest, millised käsitööalad ja elukutsed ajavahemikus 1500 kuni 1558–1561 linnas üldse ette tulid, need siiski loovad. Raske on hinnata, kui suure osa linnaelanikest moodustasid käsitöölised, sest enamasti ei ole

⁶ Pärnu linna ajaloo allikad 13.–16. sajand. I osa. Koost. I. Pölsam, A. Vunk. Quellen zur Geschichte der Stadt Pernaun 13.–16. Jahrhundert. Bd. I. (=PA). Pärnu, 2001.

⁷ K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised, lk. 41.

⁸ Eesti Ajalooarhiiv (=EAA), f. 1000, n. 1, s. 711: Pernaucher Magistrat. Protokolle 1583–1602.

Kullassepa 7-karaadine kaaluviht. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: Aldur Vunk.

◀ Sepistatud võti 16. sajandist. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: Aldur Vunk.

teada, kui palju ühe või teise eriala meistreid linnas korraga tegutses. Ka Uus-Pärnu elanike arvu saab vaid oletada. 1550. aastal kirjutas Pärnu ordukomtuur, et linnas on 70 kodaniku.⁹ Käsitöömeistreid võis ordukomtuuri mainitud 70 kodanikust olla u. pool või isegi alla selle, sest mitte kõik käsitöölised ei olnud linnakodanikud. Heinrich Laakmann on elamute ja kruntide arvu järgi arvestanud Uus-Pärnu elanike arvuks u. 950–1000, koos eeslinnade ja ordulossiga u. 1200 elaniku.¹⁰ Nendest u. 2/3 julgeks arvata kaupmeeskonna ja aadlike hulka mitte kuuluvateks linnaelanikeks.

Keskaja linnas arenesid kõige kiiremini välja inimesi esmatarbekaupadega varustanud ametid: kingsepad, rätsepad, pagarid, lihunikud, sepad. Sama reegel näib kehtivat ka Uus-Pärnu puhul, vähemasti olid need ametid linnas esindatud ja n.-ö. jätkusuutlikud, ehk pakkusid järjepidevalt meistritele tööd ja teenistust.

Metallitöötlemine oli Uus-Pärnus suhteliselt spetsialiseerunud käsitööharu, töödeldi nii vääris- kui ka tavalist ja värvilist metalli ning allikates esineb seppi käsitöölised kõige rohkem. Metallitöötlemisega seotud ametid, mis linnaraamatuist esile tulevad, on: sepp,

hoburautaja, lukksepp, kullassepp, pistelsepp e. pistemaaker, relvameister. See jääb kahtlemata alla suurte linnade spetsialiseerumisastmele, nii näiteks polnud eraldi naela-, noa-, mõõga- või turvisseppi. Ajavahemikus 1500–1558 tuleb Uus-Pärnu kirjalikest allikaist esile 6 (raud)seppa, 3 lukkseppa ja üks hoburautaja. **Raud-** ehk (**jäme**)**seppade** (*smedt*) tööks oli tavaliselt mitmesuguste töö- ja sõjariistade (kirved, noad, mõõgad jms.), hobuseraudade ning ehitusdetailide (müüriankrud) se pistamine. Nagu pärusraamatu põhjal võib aru saada, töötas vähemalt 1543. aastal Uus-Pärnus vahetult linna heaks (*tho unser stadt boderff; tho unser stads besten*) raudsepp (*groffsmith*), üks kitsalt hobuste rautamisele spetsialiseerunud sepp (*hoeffsmeth*) ning lukksepp.¹¹ **Lukksepad** ehk **peensepad** (*klensmydt*) tegid peenemaid metallitöid: lukke, võtmeid, uksehingi, riive, krampe, akna- ja uksevõresid jms.¹²

Suhteliselt arvukalt oli Uus-Pärnus **kullasseppi** (*goltsmedt*), vaadeldavast ajavahemikust tuleb neid esile 6. Seevastu pole üldse mainitud vaskseppi, nii et ilmselt töötlesid väikelinnas värvilist metalli samuti kullassepad.¹³ Arvatavasti on kõik linna kullassepad majaomanikena pärusraamatus esindatud,

⁹ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 63.

¹⁰ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 64.

¹¹ PA, lk. 331–332, nr. 81; lk. 332, nr. 82, 83.

¹² K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 165.

¹³ 16. sajandi lõpul oli Uus-Pärnus vasksepp (*kopperschmit*) siiski ametis ning tal oli ka sell, EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 56, 116.

Pärnu kultuurkihiist leitud palverändurimärgi katke. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: Enno Väljal.

kuivõrd tegu oli kõige jõukama osaga käsitöolistest. Isegi üllatav, et Uus-Pärnu-sugune väikelinn suutis nii mitmele kullassepale elatist pakkuda, näiteks 1543. aastal oli linnas ametis korraga vähemalt neli kullasseppa (Fabian Mediger, Thomas Gude, Joachim Goris, Hinrich Tolck). Tallinnas on 16. sajandi jooksul tegutsenud kullasseppadest dokumentaalselt jälgitavad 36.¹⁴ Küllike Kaplinski märgib, et kullasseppade, hõbeseppe ja mündimeistrite suhteline rohkus Tallinnas oli tüüpiline transiitkaubalinnadele, kus vahetusväärtusena kasutati erineva päritoluga ning puhta metalli erineva sisaldusega, töödeldud ja töötlemata väärismetalli.¹⁵ Tallinnaga võrdlust Uus-Pärnu muidugi välja ei kannata, aga tegu polnud suure transiitkaubanduskeskusega, samuti polnud Uus-Pärnul luba münte lüüa.

Seoses kullasseppadega peab mainima ka **pistelseppi** (*pistelmaker*) – algselt väidetavalt kohaliku algupärase kullassepatöö viljelejaid,¹⁶ kellest 16. sajandil oli saanud peajasjalikult vaesemate linnaelanike, eriti

mittesakslaste ehtemeistrid, aga ennekõike väikekraamikaupmehed.¹⁷

Aldur Vunk, kes arheoloogilistel väljakavamistel leidis Uus-Pärnust palverändurimärgi, peab seda kohaliku reliikvia – musta risti – juurde sooritatud palverändude suveniiriks.¹⁸ Et püha must rist oli keskajal populaarne palverännakute sihtpunkt Liivimaal, on ka suveniirmärgi olemasolu tõenäoline. Juhul, kui see hüpotees peab paika, valati neid pliist märke kohapeal ja kohalike meistrite (kullasseppade?) poolt.

Metallitöötlemisega oli seotud ka linnale laskemoona valmistamine. Näiteks ostis raad 1529. aastal tõenäoliselt kuulide valamiseks 3 laevanaela seatina.¹⁹ Rae arveraamatu järgi maksti 1525. aastal esimest korda, aga alates 1540. aastast regulaarselt palka **suurtüki-** ehk **relvameistrile** (*bussenschutzen*),²⁰ kelle järelevalve all oli kogu linna relvastus ja kes tõenäoliselt valmistas ka laskemoona.

Ehitus- ja sellega seotud erialadest olid Uus-Pärnus esindatud müürsepad, puusepad, klaasijad, tornikiivripanija (*toernsperer*), pott-

¹⁴ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 177.

¹⁵ K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised, lk. 75.

¹⁶ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 179.

¹⁷ P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und Undeutsch..., lk. 142–143; 200–201.

¹⁸ A. Vunk. Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Dissertatsioon. Tartu, 2003, lk. 192–196.

¹⁹ PA, lk. 280, nr. 1.

²⁰ PA, lk. 340; lk. 286, nr. 10.

sepad, treijad ja puunikerdajad. Kõige otsesemalt tegelesid ehitustegevusega **müürsepad** (*murmester*). Nad mitte ainult ei ladunud müüri, vaid tegid ka hoone plaanid ning valmistasid sageli ise osa vajaminevast ehitusmaterjalist, kusjuures eriti vastutusrikas oli lubjamõrdi valmistamine.²¹ Kivi- ja kujuraiduritest pole Uus-Pärnus vähimaidki teateid. Tallinnas kuulusid need ametimehed müürseppadega ühte – kiviseppade tsunfti.²² Kitsama spetsialiseerumise puudumisel tegid Uus-Pärnu müürsepad nähtavasti ka kiviraidetöid, tahusid hauakive, portaale jms. Tallinnas valiti müürseppade hulgast linna ehitusmeistreid, kelle üks tähtsamaid ülesandeid oli linnamüüri korrashoid.²³ Võimalik, et need müürsepad, keda Uus-Pärnu raad on nimetanud kui *getruwe ampluide*,²⁴ olid samuti linna ehitusmeistrid.

Ehitustöödel olid müürseppadele peaaegu alati abiks ka **puusepad** (*tymmerlude*). Kirjalike allikate järgi oli linnas korruga ametis vähemalt 4 puuseppa.²⁵ Majaomanike hulgas puuseppi ei esine, tõenäoliselt olid need, nagu Liivimaa suurtes linnades, kohaliku rahva hulgast pärit. Igatahes olid nende tööks peale ehitustöödel osalemise veel mitmesuguste puuanumate ja -nõude valmistamine, ilma nendeta olnuks tolle aja linnaelanike argielu mõeldamatu ning nende jäänuseid on arheoloogilistel kaevamistel ka rohkelt välja tulnud.²⁶

Puutööga tegelesid Uus-Pärnus veel treijad ja puunikerdajad.²⁷ **Treijate** (*dreyer*) töö hulka kuulus traditsiooniliselt puunõude (vaagnad, peekrid, kausid jms.) ning mööbli- ja ehitusdetailide (laua- ja toolijalad, käspuud, postamendid jms.) valmistamine.²⁸

Puunikerdajad (*sniddeker*) leidsid aga rakendust peamiselt kirikutes ja ühiskondlikes hoonetes: koos puuseppade ja tislertitega tegid nad kirikutele altareid ja kantsleid, nikerdasid seinapaneelide friise, toolide ja pinkide seljatugesid jms. Uus-Pärnus täitis puunikerdaja sageli ka linnavalitsuse tellimust, mille eest talle rae arveraamatu andmeil korduvalt tasuti (1531, 1546, 1548).²⁹

Vaadeldaval ajavahemikul tuleb Uus-Pärnus esile üllatavalt palju, s. o. vähemalt 4 (kuni 6) **klaasseppa**. Küllike Kaplinski eristab klaasseppi-klaasimaalijaid (*glazewarter, gleser*) ning klaasitegijaid-klaasimeistreid (*glazemaker*).³⁰ Klaassepad panid kokku vitraaže, tegid klaasimaalinguid, jootsid aknaruute tinaraamidesse, parandasid katkisi aknaid, puhusid ja valasid pudeleid jms. klaasanumaid. Otseselt klaasi sulatamisega tegelesid *glazemakerz*'id. Saksa linnades olid klaassepad tavaliselt koondatud maalrite, puunikerdajate ja mööbelseppadega ühte tsunfti. Hamburgis näiteks nõuti 14. sajandil nii klaasseppadelt kui ka maalritelt häid, püsivaid ja vastupidavaid vitraaže, mis tuli valada pliisse puhtalt ja tugevasti.³¹ Kuigi Uus-Pärnu kirjalikes allikates on (Küllike Kaplinski terminoloogiat aluseks võttes) mainitud nii klaasseppi-klaasimaalijaid kui ka klaasitegijaid, ei ole päris kindel, kas erinevate nimetuste kasutamine on juhuslik või eksisteeris ka tegelikkuses klaasseppade vahel selge tööjaotus. Nimelt pole teada, et Uus-Pärnus oleks olemas olnud klaasisulatamise ahi. Ka Vana-Pärnus oli ametis klaasseppi,³² nii on üks hüpoteetiline võimalus, et mõlema linna

²¹ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 65.

²² K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 70.

²³ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 65.

²⁴ PA, lk. 218, nr. 142.

²⁵ PA, lk. 279, nr. 1.

²⁶ Vt. A. Vunk. Excavations in the New-Pernau Quarter of Artisans. – Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused. 1994, nr. 43/1, lk. 66.

²⁷ 16. sajandi II poolel tegutsesid Uus-Pärnus ka tislertid, vt. EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 202.

²⁸ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 110.

²⁹ Vt. PA, lk. 288, nr. 16; lk. 289, nr. 18; lk. 295, nr. 38.

³⁰ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 101.

³¹ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 101. Tallinnas olid klaasseppmeistrid puunikerdajate ja maalikunstnike tsunftivennad; Riias said klaassepad ja maalrid omaette skraa 1541. aastal.

³² Vt. PA, lk. 75, nr. 69.

Vähese kogemusega meistri kujundatud ahjukahhel Pärnust. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: Enno Väljal.

klaasimeistritel oli ühine ahi, mis jäi Vana-Pärnu poole jõge ning seepärast see ei kajastu Uus-Pärnu allikates. Tõsi küll, klaasiahju olemasolu ei kajastu ka Vana-Pärnu allikates, kuid linna pärusraamatus esineb ostu ja müügi objektina nn. liivamägi (*santhbarch*), mis võis muu hulgas olla seotud klaasivalmistamiseks vajaliku tooraine saamisega.³³ Mingi vaevuhoomatav side näib klaasijate seisukohalt kahe linna vahel olevat, kui klaassepp Steffen Zolle pärandas mõlema linna vaestele 200 marka³⁴ või kui Uus-Pärnu kodanik Lorens Schenckenberg pidi “oma naise pärast” Vana-Pärnu klaasijale maksma 200 marka.³⁵

Ka pottsepa amet oli keskajal muu hulgas seotud ehitustegevusega. **Pottsepad** (*potter*) valmistasid müügiks savinõusid ja ahjukahleid, tegid ahje, kaminaid ja korstnaid. Kui uusi küttekoldeid valmistasid müürsepad, siis

vanu parandamas käisid pottsepad.³⁶ Arheoloogilistel kaevamistel on Pärnust leitud mitmeid huvitavaid ahjukahleid, nende hulgas nii imporditud kui ka kohapeal valmistatud.³⁷ Torkab silma kahlite valmistamiseks kasutatud matriitside erinev tase, mõned on terava kujutise, kuid halva kujundusega, teised nõrga jäljendi, ent algselt hea kujundusega. Seda arvestades jõuab Aldur Vunk järeldusele, et kohalikud pottsepad kasutasid nii kohalikke matriitse kui ka valmis kahlitelt tehtud tõmmiseid.³⁸

Linnakodanike varustamine kehakatetega oli samuti üks käsitööharu, mis järjepidevalt elatist pakkus, hoolimata sellest, et osa rõivastest-jalanõudest valmis koduses majapidamises. Uus-Pärnus olid rõivastuse ning selle valmistamisega seotud ametid **tekstiili- ja nahaerialal** – rätsepad, kingsepad, köösnerid, kangrud, kukkursepad. **Kingsepadest** (*schomaker*) pärinevad Uus-Pärnu käsitöölised ühed kõige vanemad kirjalikud teated, nimelt juba aastast 1431.³⁹ Kingsepade müügiputkad, mida nad raelt üürisid, asusid turuplatsil.⁴⁰ Palju kingseppi korranga ametis oli, jääb paraku teadmata, ajavahemikust 1500–1558 on dokumentaalseid teateid 5 kingsepast.⁴¹ Kingsepad tegelesid lisaks uute jalanõude valmistamisele ka vanade parandamisega, samuti nahaparkimisega.⁴² 16. sajandi teise poole Uus-Pärnu rae protokolliraamat näitab juba mõneti suuremat spetsialiseerumist nahaparkimise erialal, nimelt oli siis ametis eraldi seemisnahaparkal (*semschgerber*).⁴³ Tähelepanu väärib veel, et väidetavalt kuulusid enne 1648. aastat nii Kuressaare kingsepad kui ka parkalid Pär-

³³ PA, lk. 64, nr. 10; lk. 108, nr. 179.

³⁴ PA, lk. 212, nr. 130.

³⁵ PA, lk. 291, nr. 27.

³⁶ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 106.

³⁷ Vt. A. Vunk. Mentaliteedi peegeldus Pärnu kahlileidudel. Linnaarheoloogia teoreetilisi aspekte. – Eesti Arheoloogia Ajakiri. Journal of Estonian Archaeology, nr. 4/2. Tallinn, 2000, lk. 151–174; vrd. A. Vunk. Pärnu 16. sajandi ahjukahlite tüpoloogiast ja valmistamise tehnoloogiast. – Stilius 1996, nr. 6, lk. 37–42.

³⁸ A. Vunk. Mentaliteedi peegeldus, lk. 154.

³⁹ Tallinna Linnaarhiiv (=TLA), f. 230, n. 1, s. B. D. 5 I b: Korrespondenz von Pernau an Reval 1505–1598, l. 14.

⁴⁰ PA, lk. 140.

⁴¹ Samas oli Tallinnas 16. sajandil turuplatsil u. 20 kingapoodi, vt. K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 211.

⁴² E. v. Nottbeck, W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, lk. 84.

⁴³ EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 43.

nu kingsepaametisse.⁴⁴ **Rätsepad** (*schroder*) õmblesid rõivaid, aga väikelinnas pidi nende tööks olema ka kanga šäärimine. Nimelt viimistleti ja vanutati importkalev kohapeal, suures linnas tegid seda spetsiaalsed ametimed: kalevišäärijad.⁴⁵ **Köösnerite** (*kortzener, krossworter*) tähtsaim töö oli keskajal karusnahksete kasukate õmblemine, kuid nad tegelesid vististi ka pargitud, sealhulgas seemisnahast rõivaste õmblemisega. Vähemalt viitab viimasele Pärnu arheoloogiline leiumaterjal. Nimelt on Uus-Pärnus ühelt krundilt, kus 16. sajandil asus köösneri eluase, välja kaevatud hulgaliselt nahkrõivaste valmistamisel tekkinud jäätmeid ning isegi üks nahkvest.⁴⁶

Kukkursepad (*buddeler*) valmistasid üldiselt mitmesuguseid nahkesemeid: kindaid, rihmu, kukruid, paunu, ka nahkrõivaid, samuti töötlesid nad nahka.⁴⁷ Kukkursepa toodangu võib laias laastus luksuskauba hulka arvata, igatahes kuulus meister ise Uus-Pärnu käsitööliste jõukamasse kihti. Ainult ühe kukkursepa⁴⁸ ilmsikstulek allikatest näitab, et jälle kord oli tegu nn. ühe-mehe-erialaga, s. t. et järjepidevalt selle ameti esindajaid Uus-Pärnus ei elanud ega töötanud. (**Lina**)**kangru** amet ei kuulunud keskajal üldiselt auväärsete ametite hulka, seepärast oli see Eesti ala linnades peaaesjalikult eestlaste käes.⁴⁹ Kuigi Uus-Pärnu ekspordis mängis lina ja linaseeme väga olulist rolli, ei ole kohalikest linakangrutest, nende toodangust või selle ekspordist mingeid andmeid. Kirjalikes allikates on teade ainult ühest kangrust: *Hollanndt (wefer)*⁵⁰ – tema nimi ei viita just eesti päritolule.

Toiduainete tootmise ja turustamisega tegelesid Uus-Pärnus pagarid, lihunikud, samuti kalurid. **Pagarid** (*becker*) küpsetasid ja

Nahkvest, leitud köösneri krundilt 16. sajandi kihist. Pärnu Muuseumi arheoloogiakogu. Foto: Enno Väljal.

müüsid keskaja linnas leiva- ja saiatooteid. Uus-Pärnu kodanikumäärusega nõuti, et pagar peab olema saksa soost ning tal peab olema hea korsten või roovialune.⁵¹ Veel seati tingimuseks, et küpsetada tuleb kindlaksmääratud korra järgi, et iga meister saaks endale elatist teenida.⁵² **Lihunikud** (*slachter*) müüsid toorest või töödeldud (soolatud, kuivatatud, suitsutatud) liha. Väikelinnas oli loomade tapmine ilmselt samuti nende töö. **Kalurid** (*vischer*) varustasid Uus-Pärnu elanikke värske kalaga.⁵³ Kuivatatud ja soolakalaga kauplesid nähtavasti kaupmehed. Kauplemine toimus turuplatsil, kus asusid kalaletid ning kuhu raad lasi 1542. aastal ehitada uued liha- ja leivapoed.⁵⁴ Õllepruulimine müügiks

⁴⁴ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 251.

⁴⁵ E. v. Nottbeck, W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, lk. 84.

⁴⁶ A. Vunk. Excavations in the New-Pernau Quarter of Artisans, lk. 63.

⁴⁷ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 199.

⁴⁸ PA, lk. 125, nr. 15.

⁴⁹ E. v. Nottbeck, W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, lk. 82.

⁵⁰ PA, lk. 336, nr. 103.

⁵¹ PA, lk. 343, § 3.

⁵² PA, lk. 343, § 4.

⁵³ PA, lk. 214, nr. 135.

⁵⁴ PA, lk. 287, nr. 12.

oli Uus-Pärnus nagu Tallinnaski saksa soost linnakodanike eesõigus.⁵⁵ Kas eksisteeris ka kannupruulijate ja õllekandjate amet, ei selgu, kuid vaevalt oli õlle tootmine ja turustamine Uus-Pärnus nii spetsialiseerunud nagu Tallinnas.⁵⁶ 16. sajandil juurdus Liivimaal uus tööndusharu – viinapõletamine.⁵⁷ Seda praktiseeriti ka Uus-Pärnus, vähemalt on 1551. aastal linnaraamatu ühe sissekande päisesse kirjutatud *der branden wnschen sake*, paraku sellest sissekandest “põletatud viina juhtumi” kohta midagi täpsemat ei selgu.⁵⁸ Vana-Pärnus määras maahärra Saare-Lääne piiskop juba 1537. aastal viinapõletamise, nagu ka õlle ja mõdu pruulimise müügiks ainult saksa soost linnakodanike õiguseks.⁵⁹

Hansa- ja kaubalinna staatus nõudis mitmete spetsiaalsete käsitöö- ja teeninduserialade väljakujunemist. Uus-Pärnus kui merekaubanduskeskuses ei saanud läbi **kandja** (*dreger*) elukutseta **transporditöö** ametite seas. Eriti läks kandjaid vaja soola ja vilja kaalumisel ja laevade lossimisel, nii olidki nende peamised töötandrid sadam ja vaekoda. Kandjad tassid kaupu vaekotta, keldritesse, majadesse ja aitadesse. Uus-Pärnu kirjalikes allikates kandjatest suurt juttu ei tehta. Üks kindel teade sellest erialast pärineb 1525. aastast, kui seoses aktsiisimaksu kehtestamisega importveinile ja -õllele nõuti, et kandjad ei kannaks laiali kaupa, mille pealt polnud aktsiisi makstud.⁶⁰ Tõenäoliselt pidasid kandja ametit Uus-Pärnus nagu Tallinnaski valdavas enamikus eestlased.⁶¹ Mõistagi ei olnud Uus-Pärnus kandjaid nii rohkearvuliselt kui Tallinnas, kus 1529.

aastal raad nõudis, et vaekojas oleks kokku 70 kandjat ja kui nendest ei piisanud, tuli appi võtta töömehi.⁶² Ühine oli aga nii Tallinnas kui ka Uus-Pärnus, et kandjaid iseloomustas suur füüsiline vastupidavus. Sellest tulenevalt kuulusid nad Tallinnas rae n.-õ. erikomandosse, kes pidi julgestama kohtuotsuste täideviimist, aitama tulekahjusid kustutada ning kaitsma avalikku korda ehk täitma politseilisi ülesandeid.⁶³ Samasugust rakendust leidsid kandjad Uus-Pärnus, kuigi esimene konkreetne teade sellest pärineb alles 1593. aastast, kui kohtufoogt saatis kandjad tooma ühte meremeest tema ette aru andma.⁶⁴ 1598. aasta teade samast allikast vihjab, nagu viinuks kandjate vanem (*der treger eldter mahn*) täide ka kohtu määratud karistusi (piitsutamine).⁶⁵ Et linna timuka kohustusi täitsid kandjad, oli tegelikult vana tava ja tuntud ka mujal, aga näiteks Riias vabanesid kandjad sellest põlastusväärsest ametist juba aastal 1466.⁶⁶ Arvestades kandjatele pandud politseiülesandeid, vajasisid nad relvastust. Tallinnas kuulusid nende relvastuse hulka oda, kirves ja teised pikad relvad (*ander lange were*).⁶⁷ Uus-Pärnus osteti 1530. aastal linnale hellebarde, mis võib-olla olid mõeldud just kandjatele.⁶⁸

Kaugkaubanduses kasutati abitööjõuna peale kandjate **voorimehi**, kuid Uus-Pärnu linnaraamatud vaikivad sellest ametist täielikult. Alles 16. sajandi lõpust pärinevast rae protokolliraamatust tuleb nende olemasolu linnas ilmsiks. On ebatõenäoline, et voorimehi varem Uus-Pärnus ei töötanud, pigem vastupidi – 16. sajandi lõpp näib nende ametile vaat et

⁵⁵ PA, lk. 343, § 3.

⁵⁶ Vt. I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas. Tallinn, 2002, lk. 49–51.

⁵⁷ Vrd. I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas, lk. 59.

⁵⁸ PA, lk. 224, nr. 155.

⁵⁹ PA, lk. 28, nr. 13.

⁶⁰ PA, lk. 141.

⁶¹ 1598. aastast on lausa nimeliselt teada kolm eesti soost kandjat: Orikas Tonny, Harrikas Tonnyes ja Teider Thomas, vt. EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 277p.

⁶² K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 124.

⁶³ P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und Undeutsch..., lk. 158.

⁶⁴ EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 94p

⁶⁵ EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 263p.

⁶⁶ P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und Undeutsch..., lk. 158.

⁶⁷ P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und Undeutsch..., lk. 158.

⁶⁸ PA, lk. 281, nr. 2.

väljasuremise ajana. Nimelt selgub 1597. aasta sissekandest protokolliraamatusse, et linnas oli ametis neli voorimeest (*forleüdte*) kahe vankriga (igauks), nad kõik olid mittesakslased (s. t. eestlased) ning elasid eeslinnas. Selgub, et voorimeestel oli Uus-Pärnus raske tööd leida, sest igal kodanikul oli oma hobune ja vanker.⁶⁹ Seega valitses oluliselt teine situatsioon kui transiitkaubanduskeskuses Tallinnas. Võimalik, et 16. sajandi esimesel poolel, kui linnas käis pidevalt hoogne ehitustöö, oli voorimehi Uus-Pärnus siiski rohkem, kuivõrd just nemad vedasid peale mitmesuguste kaupade kohale ehitusmaterjali: palke, kive, lubjakivi jms.⁷⁰

Uus-Pärnu raekoja ühes tiivas paiknenud vaekojas töötasid **kaalujad** (*weger*). Need kaks ametnikku olid rae poolt ametisse seatud ja vannutatud ning said raelt palka.⁷¹ Vaekojas lasid kaupmehed kontrollida oma ekspordiks mõeldud kauba kaalu ja mõõdu õigsust, vaekoja kasutamine oli tasuline. Kui raad otsustas kehtestada mõnele importkaubale aktsiisimaksu, siis pidid selle välja arvestama ja sisse kasseerima samuti kaalujad.⁷² Linnakaalud olid linnale arvestatav sissetulekuallikas (nn. kaaluraha).

Suhteliselt palju oli Uus-Pärnus ametis **arste-habemeajajaid** (*arste, barbierer*). Dokumentaalselt on vaatlusalusest ajavahemikust jälgitavad 5 selle ameti esindajat. 1509. aastal on mainitud ka hobusetohtrit, kes ravis terveks Tallinna raesaadiku hobuse.⁷³ Uus-Pärnu arstide-habemeajajate tööpõld oli lai: juustelõikus, habemeajamine, kirurgitöö, aadrilaskmine ja ravitsemine. Tallinnas oli habemeajaja-kirurgi ülesandeks muu hulgas salvide, plaastrite ja

pillide valmistamine,⁷⁴ Uus-Pärnus oli nende tööks ilmselt ka kõigi teiste ravimite valmistamine, sest apteekri kohta on esimesed teated alles aastast 1595.⁷⁵ Nähtavasti ei olnud arsti ja habemeajaja ameti vahel päris selget vahet. Nii on Jurgeni ametinimetus kord *de arste* kord *de barbier*.⁷⁶ Omaette küsimus on, kas Uus-Pärnus oli ametisse seatud ka nn. linnaarst? Üks võimalik kandidaat sellesse ametisse on *mester* Veltin *de arste*, kelle tarvis raad lasi 1545. aastal ehitada ühe kambriga elumaja (*bude*).⁷⁷ 1559. aastal elas ka Jurgen, *de arste*, raele kuuluvas majas.⁷⁸ Kas nende puhul võis olla tegu õppinud arstidega, pole teada. Samas, Narvas kandis 1548. aastal sellist tiitlit (*de arste*) erialase haridusega arst.⁷⁹

Mainima peab ka kirikus ja koolis tegutsenud ametimehi. Linn maksis pärast reformatsiooni sündmusi Uus-Pärnus palka kooliõpetajale, köstrile, organistile, saksa ja mittesaksa jutlustajale, kirikuteenritele (sh. kellamehele).⁸⁰ **Orelimängija** (*orgelistenn*) ja **kooliõpetaja** (*scholemester*) koos õpilastega olid teadaolevalt ainsad, kes muusikat tegid. Nimelt pole Uus-Pärnu allikates kordagi mainitud pillimehi, samas on väga ebatõenäoline, et suuremaid pidustusi peeti ilma pillimänguuta.

Liivimaa ordumeistri 1431. aastal välja antud privileegi järgi pidi Uus-Pärnu rae teenistuses ja ülalpidamisel olema **vahekohtunik** (*schedelmann*) ja **kohtuteener** (*bodel*), kes moodustasid nn. turupolitsei ning kelle tarbeks eraldati templiks kutsutud väike maja (*bode*) turuplatsi ääres.⁸¹

Teenijad ja teised abitöölised. Käsitöölis-

⁶⁹ EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 229p.

⁷⁰ Vrd. P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und Undeutsch..., lk. 159.

⁷¹ PA, lk. 140.

⁷² PA, lk. 141.

⁷³ Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Hrsg. L. Arbusow (sen). Zweite Abteilung. Bd. 3 Riga, Moskau, 1914, lk. 474, nr. 652.

⁷⁴ E. v. Nottbeck, W. Neumann. Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, lk. 80.

⁷⁵ EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 162p.

⁷⁶ PA, lk. 244, nr. 204.

⁷⁷ PA, lk. 288, nr. 15. 1545 on Veltin kirjas kui *barbier*; 1559 aga juba kui "arst", vt. PA, lk. 220, nr. 147.

⁷⁸ PA, lk. 244, nr. 204.

⁷⁹ A. Süvalep. Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg, lk. 306.

⁸⁰ Vt. PA, lk. 288, nr. 16.

⁸¹ PA, lk. 22–23, nr. 6.

te kõrval pakkus linn tööd n.-ö. teenindavale personalile: majateenijad, sulased, päevatöölised, mitmesugused abitöölised ja muu palgatöötajad, kes allikais üliharva ilmsiks tulevad. Ükski vähegi suurem majapidamine ei saanud läbi teenijateta. Iseasi, kui palju oli teenijaid ühes majapidamises palgal. Claws Molleri maja mahapõlemise eest karistati majas elanud kahte naisteenijat (*dyrne* ja *maget*).⁸² Karksi vanal foogtil Melcher v. Galenil oli Uus-Pärnus teenija-majapidajana Hille.⁸³ Dam van dem Brami testamendis mainitakse samuti teenijat.⁸⁴ Linnakindlustuste ehitus- ja taastamistöödel osalevatena on 1520.–1250. aastatel mainitud päevatöölisi ja abitöölisi (*arbeydz volk unnd dochloenernn*).⁸⁵ See palgaline töötajad võis olla pärit Uus-Pärnu eeslinna või lähema ümbruskonna elanike hulgast või hoopis sisse rännanud mõnest teisest linnast.⁸⁶

Sellid ja õpipoisid, kes elasid meistri juures, ei tule 16. sajandi esimese poole pärusraamatuist üldjuhul ilmsiks. 1533. aasta tulekahju Uus-Pärnus algas süütamisest, mille teostasid *barbier knecht* ja *derne*, neist esimene on identifitseeritav kui habemeajajasel.⁸⁷ See on ka sisuliselt ainus teade käsitöösellidest. Seevastu 16. sajandi teisest poolest pärit Uus-Pärnu rae protokolliraamat annab meistritest ja sellidest rohkem teavet, reeglina oli siis igal meistril mõni sell või õpipoisid. Nii kuulusid enam kui tõenäoliselt sellid ja õpipoisid ka 16. sajandi esimesel poolel käsitöömeistri majapidamisse.

Kirjalike allikate põhjal esines 16. sajandi esimesel poolel Uus-Pärnus keskeltläbi 25–30

käsitööeriala või -ametit. See arv on näiteks Tallinnaga võrreldes tagasihoidlik, arvestades et seal oli juba 14. sajandi keskpaiku u. 60 käsitööala.⁸⁸ 12.–13. sajandil oli Saksa suurtes ja keskmise suurusega linnades keskmiselt samuti 60–100 käsitöö eriala.⁸⁹ Kahjuks puudub võrdlusvõimalus teiste Liivimaa väikelinnade seisukorraga. Väheste olemasolevate kirjalike teadete järgi võis Vana-Pärnus 16. sajandi I poolel olla u. 10–15 käsitööala.⁹⁰ On teada, et Narvas oli 17. sajandi I poolel u. 20 ning Haapsalus sama sajandi lõpul u. 15 käsitööeriala.⁹¹ Need teated ei ole muidugi päris adekvaatne võrdlusmaterjal 16. sajandi Uus-Pärnu oludele, siiski näib kõik viitavat, et väikelinna kontekstis oli Uus-Pärnus käsitöö isegi hästi arenenud ja spetsialiseerunud.

Käsitööliste elu- ja töörajoonid

Keskaja linnas koondusid ühe eriala meistrid sageli elama ühte linnaossa. Kõige paremini on see jälgitav suurtes linnades. Kuivõrd Uus-Pärnu arhiiviallikest on kasutada ainult pärusraamatud, s. t. majade, mitte perede asukoha määravad, siis ei teki päris õiget ülevaadet käsitööliste elurajoonidest ja nende muutumisest ajas. Siiski eristuvad teistest käsitöölistest sepad, kes olid selgelt koondunud elama linna kaguossa Pühavaimu kiriku lähedusse, Pühavaimu tänavale. Nähtavasti pärast Pühavaimu kiriku lagunemist (oli varemetes pärast 1533. aasta tulekahju) kinnistus seppade elu- ja tööruumi järgi en-

⁸² PA, lk. 143.

⁸³ PA, lk. 228, nr. 165.

⁸⁴ PA, lk. 178, nr. 63.

⁸⁵ Vt. PA, lk. 279–295.

⁸⁶ Vrd. A. Süvalep. Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg, lk. 293.

⁸⁷ PA, lk. 341.

⁸⁸ Tallinna ajalugu 1860-ndate aastateni. Koost. R. Pullat. Tallinn, 1976, lk. 89.

⁸⁹ E. Engel. Die deutsche Stadt im Mittelalter, lk. 143.

⁹⁰ Vt. PA, lk. 28, 63–108.

⁹¹ A. Soom. Narva käsitöölised ja nende tööväli 17. sajandil. – Mälestusi ja artikleid. Koost. E. Kung. Tartu, 1996, lk. 275; A. Soom. Jooni Haapsalu ajaloo 17. sajandil. – Mälestusi ja artikleid, lk. 156.

⁹² PA, lk. 129, nr. 25.

⁹³ PA, lk. 129, nr. 26.

⁹⁴ PA, lk. 129, nr. 26.

disele Pühavaimu tänavale Sepa tänava nimi, tehes “sepa” ja “Püha Vaimu” vähemalt ajutiselt sünonüümideks.

1520. aastate algul ja enne seda elasid mitmed käsitöölised prestiižikates kohtades. Lukksepp Hinrick Gude elas turuplatsi lähedal (*by deme marckede*).⁹² Tema lähedal oli plats, kus vanasti elas lihunik Merten.⁹³ Üks teine lihunik elas Nikolai kiriku peasissekäigu vastas (*gegen der groten kerckdoren, dar de slachter ynne wanth*) asunud majas.⁹⁴ Muutusi käsitöölise elukohtade paiknemisse Uus-Pärnu linnapildis töid korduvad tulekahjud (1513, 1524, 1533), mis puudutasid kõige valusamalt just vaesemaid linnaelanikke. Paljude käsitöölise majanduslik olukord halvenes, nad ei suutnud põlenud hooneid taastada, seepärast ostsid kaupmehed soodsas kohas paiknenud käsitöölise majad-krundid üles ning ehitasid sinna uued hooned. Jõuliselt trügisid Uus-Pärnu kinnisvaraturule ka kohalikud mõisamehed ning endised ordu- või piiskopi ametnikud. Majade liikumist käsitööliselte kaupmeeste või vasallide kätte illustreerib hästi kingsepp Oleffi maja juhtum. 1528. aastal müüs ta oma Kitsal tänaval asunud puumaja Johann Korbeckele 40 marga eest. 1543. aastal oli maja omanikuks juba raehärra Diderich Muntz. Berndt Frones kosis Muntzi tütre Anna, kes sai kõnealuse maja kaasavaraks. Frones müüs maja edasi Gossin Susselbeckile, see omakorda raehärra Luder Klanthile. Viimane ehitas vana asemel uue elumaja ja müüs selle 2100 marga eest Hans Oerthkenile.⁹⁵

Samasuguseid näiteid võib tuua veel mitmeid. Pottsepp Jost vann Collenni Karja tänaval asunud maja põles 1533. aasta tulekahjus, 1537. aastal ostis selle Karksi vana foogt Melcher von Galen oma elukaaslasele ja ehitas sinna kivist elumaja, *boede*´ga tänaval.⁹⁶ Pagar Thomase puust elumaja Pühavaimu tänaval müüs tema lese uus mees rätsep Peter 300 marga ja 4 puuda linnaste eest raehärra

Luder Klanthile. Viimane omakorda müüs 1554. aastal maja Gossin Susselbeckele.⁹⁷

Iseasi, kas pidada toimunut teadlikuks või sihipäraseks käsitöölise väljatõrjumiseks. Esiteks elasid jõukad käsitöölised ikkagi just selles linnaosas, mille nad ise valisid ja kuhu nende rahakott võimaldas elamut soetada. Teiseks, kui ka algas käsitöölise linna tsentrumist ja hinnatud piirkondadest äärelinna tõrjumine, siis ühelt poolt oli see kindlasti seotud asjaoluga, et linnal ei olnud mõtet hoida heas kohas tühje krunte. Niisamuti soodustas linnavalitsus tuleohutust silmas pidades kivihoonete ehitust (eriti kesklinna), milleks olid suutelised eeskätt jõukad kaupmehed.

Sellegipoolest tundub, et vahetult enne Liivi sõda käsitöölise osa majaomanike seas siiski langes, nad elasid üha rohkem üürilistena või nn. ametikorterites (-majades). Mitmed käsitöölised elasid raele kuulunud majas. Torkab silma, et 1540. aastal rae käsitöölise tarbeks ehitada lastud elumajad jäid samuti linna kagupiirkonda: 1542. aastal lasi raad ehitada ühe maja “peensepa ette”,⁹⁸ 1543. aastal aga kaks vahvärkmaja Punase torni juurde.⁹⁹ Seega oli turuplats, gildimaja ümbrus üsna selgelt kaupmeeste elurajoon. Uus-Pärnu käsitöölised olid eemale tõrjutud linna jõepoolsest küljest, sadamasse viiva tänavaaärest, samuti linna ordulossi poolsest küljest. Käsitöölise elurajoon koondus 16. sajandi esimese poole jooksul üsna selgelt Uus-Pärnu kagu- ja lõunaossa. Samasse piirkonda jäid Punane torn ehk vangimaja, Pühavaimu kirik, vaestemaja, Pühavaimu torn ja 1520.–1530. aastate paiku kinni müüritud Pühavaimu värav; lõunapoolses osas kuulus sinna pooltorni ja Gertrudi kiriku vaheline ala. Nimetatud linnaosades asusid veel mitmed kõrtsihooned, samuti aiad.

Uus-Pärnu mitte kuigi võimsate linnamüüride ees lausid eeslinnad, kus asusid linnaelanike arvukad aiad, kuurid, saunad, tiigid

⁹⁵ PA, lk. 328, nr. 68; lk. 243, nr. 201.

⁹⁶ PA, lk. 313, nr. 29.

⁹⁷ PA, lk. 332–333, nr. 86.

⁹⁸ 1543 elas peensepp Pühavaimu tänaval, vt. PA, lk. 332, nr. 82.

⁹⁹ PA, lk. 287, nr. 12; nr. 13.

jms. Eeslinnas paiknesid ka mitmed linna nn. tööstusettevõtted, samuti olid mõned käsitööerialad linnamüüride vahelt välja tõrjutud. Pärnu jõge pidi ülesvoolu laiuvas eeslinnas, Maarja-Magdaleena kiriku lähedalt algas Uus-Pärnu nn. **tööstuspiirkond**. Seal asusid kaks raehärradele kuulunud *harepois hutte*. *Harepois* oli tõrva, pigi ja vaigu segu, mida kasutati laevade tihtimiseks. Edasi, Jaani kiriku lähedal asus rae **lubjaahi** ja hiljem maha põlenud **linapress**, milleni *bursprake* järgi oli lubatud puid parvetada.¹⁰⁰ Teine linapress asus jõesuudmes. Linapress oli koht, kus pakiti lina, peajasjalikult meritsi väljaveoks. Kõige tavalisem oli lina pakkimine tünni. 1498. aasta hantsapäeva määruse järgi võis Pärnu tünn kaaluda 4 laevanaela.¹⁰¹ Töenäoliselt kasutati nii suurte raskustega opereerimiseks linapressis mehhaanilisi abivahendeid. Seda oletust kinnitavad bürgermeister Johann v. Lynthem'i mälestused, kus ta kirjutab, et 1524. aasta tulekahjus põlesid kõik linapressid: kaks maja koos kaheksa vintsiga (*ij hueßer myt viij spillen*).¹⁰² Kindlasti oli aga linapakkimisel vaja inimtööjõudu. Kui palju töölisi ühe linapressi juures töötas, see jääb paraku teadmata.

Sauga jõe suudmes, Vana-Pärnu vastas ning jõesaarel olid lossi kalurikülad.¹⁰³ Kusagil jõepoolses eeslinnas pidi asuma ka linna kaluriküla. Peale kalurite tavatsesid kalapüügiga tegelda ka eeslinnas elavad kandjad.¹⁰⁴ Pole teada, kas kalurid täitsid vajadusel ka lootsi ülesandeid. Eeslinna olid koondunud elama teisedki mittesakslased, kes linnas tööd ja teenistust leidsid: voorimehed, kandjad, mitmesugused palgatöölised. Paraku midagi lähemat nende elupaikade ja -tingimuste vms. kohta teada ei ole.

Eeslinna teises osas oli **parkalite** (*gerhave*)¹⁰⁵ ja **köiepunujate õu**. Eraldi parkaleid ei ole Uus-Pärnu kirjalikes allikates mainitud, seda ilmselt seepärast, et nahaparkimisega tegelesid kingsepad. Köiepunujatele viitab 16. sajandi esimesel poolel Uus-Pärnus öieti ainult tänava ja/või linnaosa nimi *reperbahn* ehk “kõismäe”. Sellised linnaosad oli olemas teisteski Liivimaa linnades ja asusid üldjuhul samuti väljaspool linnamüüre. Kanepiketramine ja köiekeerutamine oli üks mustemaid ja raskemaid töid, mis enamasti lasus eestlaste õul. Tallinnas oli kõisi ja kanepiheiet keelatud linnaturule tuua, sest nendest pudenes palju prahti, kaubatehingud tuli sõlmida Kõismäel või sadamas.¹⁰⁶ *Reperbahni*-nimelise eeslinna kohta pole Uus-Pärnust palju teada, nii *reperbahn*’il kui ka selle taga paiknesid linnaelanike aiad, isegi kalatiik ning see külgnes karjamaaga. Ainus kirjalik teade köiepunujast Uus-Pärnust pärineb aastast 1545, kui raad võttis Tallinna kodanike nõudmisel võlgade pärast vahi alla kellegi *repsleger* Hannsu. Oma kirjas Tallinna raele kaebas Uus-Pärnu raad, et ei saa meest kaua kinni pidada, sest linna lagunened vanglas ei elaks ta külma talve üle.¹⁰⁷

Sealsamas eeslinnaosas oli ka **tuuleveski**. Viimane kuulus ordule, aga oli läänistatud kahele kodanikule.¹⁰⁸ Nähtavasti kuulus ordule Uus-Pärnus veskiõigus.¹⁰⁹ Nii kästi 1539. aastal rael maha lõhkuda vana tava vastaselt ehitatud uued veskid: tuuleveski ja hobuveski, niipea kui komtuur on oma veski korda saanud.¹¹⁰ Tõsi küll, 1543. aastal olid mõlemad veskid linnas veel alles. Veskites ametis olnud möldritest, veskimeestest, nende sulastest ja abilistest pole linnaraamatutes kordagi juttu, kuigi on selge, et nendeta ei saanud veskeid käigus hoida.

¹⁰⁰ PA, lk. 344 § 23.

¹⁰¹ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558), lk. 51.

¹⁰² PA, lk. 143. Võimalik, et hiljem taastati ainult üks linapress, vt. H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558), lk. 51.

¹⁰³ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558), lk. 53.

¹⁰⁴ Vt. PA, lk. 214, nr. 135.

¹⁰⁵ PA, lk. 231, nr. 171.

¹⁰⁶ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 137–138.

¹⁰⁷ TLA, f. 230, n. 1, s. B. D. 5 I b, l. 34.

¹⁰⁸ PA, lk. 267, nr. 257.

¹⁰⁹ PA, lk. 29.

¹¹⁰ PA, lk. 31–32, nr. 15.

Kontaktid teiste linnade ja piirkondadega

Käsitöölise päritolu. Uus-Pärnu käsitöölise päritolu kohta on andmeid napilt. Tähtsamad ja tulutoovamad ametid olid, nagu Liivimaal üldiselt tavaks, hõivanud saksa päritolu meistrid. Kuid viimaste puhul pole enamasti teada, kes neist olid sündinud Liivimaal, kes rännanud sisse Saksa aladelt või mujalt Euroopast. Sisserändajate osakaal Uus-Pärnu käsitöölise hulgas pidi olema suhteliselt suur, sest küllaltki harva jätkasid kohalike käsitöölise pojad samas ametis või jäid Uus-Pärnusse elama. Tornikiivripanija poeg Pawel müüs oma isa jäetud päranduse maha poolvennale-õdedele ning kõigi eelduste järgi lahkus linnast.¹¹¹ Rätsep Hinrick Gudewili poeg Jesper asus elama Preisimaale Belgradi.¹¹² Sepp Peter Koningki poeg Melchior ei näi isa jälgedes käinud olevat, vähemalt müüs tema ema isa surma järel 100 marga eest raele maha sepikoja sisseaade (*gantze smede tuch*).¹¹³ Kohaliku lukksepa poeg kullassepp Thomas Gude oli üks väheseid käsitöölisi, kes jäi ametisse sünnilinnas.¹¹⁴ Just seepärast oli Uus-Pärnus vajalik pidev käsitöölismestrite juurdevool väljastpoolt. Linnavalitsuse eelistus kuulus mõistagi saksa soost meistritele.

Arvatavasti saabusid paljud käsitöölised Uus-Pärnusse nagu teistesse Liivimaa linnadesse Põhja-Rein-Westfalist ja Alam-Saksimaalt, kuigi kirjalikud allikad sedasorti informatsiooni eriti ei sisalda. Erandlikult on tornikiivripanija meister Pawel Gosenichi kohta ühes linnaraamatu sissekandes märgitud, et ta oli pärit Campenist (Alam-Saksimaalt).¹¹⁵ Klaassepast raehärra Johann v. Acken oli tõenäoliselt tulnud Riiast.¹¹⁶ Pottsepp Jost vann Collenni puhul võib tema nime järgi

otsustades kõne alla tulla pärinemine Kölnist. Tallinnas olid puunikerdajad valdavas enami-kus rootsi päritolu.¹¹⁷ Uus-Pärnu puhul ei ole nende meistrite päritolust midagi konkreetset teada, aga nimede Euwoldt (Enwoldt) ja Andreas järgi otsustades pole ei välistatud ega kinnitatud nende võimalik Skandinaavia päritolu. Samuti võib kangru nimi Hollandt, viidata tema Hollandi päritolule. Nimede järgi on Uus-Pärnu käsitöölise päritolu üldiselt raske määrata, sest nt. perekonnanimed olid neist ainult osadel (u. pooltel).

Nagu Liivimaa suurtes linnades, olid ka Uus-Pärnus eestlased vähem tulutoovates ja spetsiaalset väljaõpet mitte nõudvates ametites: puusepad, voorimehed, kandjad, teenijad jne.; ka pistelseppade hulgas oli eestlasi. Tõenäoliselt olid eestlased pärit Uus-Pärnu lähemast ümbruskonnast (eriti ordualadelt?). Oma osa võis talupoegade linna elama asumise juures mängida isanda suhe Uus-Pärnuga ja selle kodanikkonna eliidiga. Eestlasest müürsepp-meister Andreas Block oli pärusraamatu järgi 1543. aastal Uus-Pärnus tegev ja majaomanik,¹¹⁸ seda hoolimata asjaolust, et alles 1546. aastal ostis ta end Pornuse¹¹⁹ mõisahärra Johann Slippenbecke käest vabaks.¹²⁰ Ilmselt tuli Uus-Pärnusse sisserändajaid ka Läti aladelt. Heinrich Laakmann juhib tähelepanu Lelekaghe nimele Nikolai kiriku raamatus. Tema väitel peaks olema tegu läti nimega, mis tõlkes tähendab “suurjalg” (*liechs – suur, kaja – jalg*).¹²¹ Tõenäoliselt oli see mittesaksa nime kandev mees käsitööliline, paraku ei selgu, mis ametit ta pidas.

Tellitud tööd. Väikelinna käsitöölised tootsid peaaugaltikult siseturu jaoks. Erialade arv ja spetsialiseerumine näitab, kui paljude-

¹¹¹ PA, lk. 204, nr. 111.

¹¹² PA, lk. 238, nr. 189.

¹¹³ PA, lk. 157, nr. 8.

¹¹⁴ PA, lk. 333, nr. 90.

¹¹⁵ PA, lk. 189, nr. 84.

¹¹⁶ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558), lk. 201–202.

¹¹⁷ K. Kaplinski. Tallinn – meistrite linn, lk. 87.

¹¹⁸ PA, lk. 331, nr. 79.

¹¹⁹ Viljandi lähedal.

¹²⁰ PA, lk. 205, nr. 115.

¹²¹ Vt. PA, lk. 127, nr. 20; märkus nr. 40.

le ametitele suutis väikelinn ja selle lähem tagamaa kindlustada teenistuse. Väikelinna reaalsus oli, et ametid võisid ka välja surra. Nagu juhtus tornikiivripanija ametiga Uus-Pärnus. Isegi üllatav, kuidas selline meister üldse Uus-Pärnusse elama sattus. Vaid selliste käsitöölise nagu sepad, pagarid, lihunikud ja kingsepad toodangu järele valitses isegi väikelinnas pidev nõudmine, neile suutis linn järjepidevalt elatist pakkuda. Nendele lisanud veel ametimehed, kes olid linna palgal (kaalujad, suurtükimeister, kooliõpetaja jt.).

Käsitöölade vähesus ning kitsama spetsialiseerumise puudumine Uus-Pärnus tingisid, et eriliste tööde jaoks, nagu kellade või suurtükkide valamine, tuli otsida meistreid väljastpoolt oma linna.¹²² Juhul kui kohapeal vajalikku meistrit ei leidunud, telliti ta kas mujalt kohale või viidi tooraine teise linna meistri juurde või kasutati nn. rändavate meistrite teeneid.¹²³ Isegi kui oma linnas oli vastava ala meister olemas, oli sageli ikkagi nii, et kvaliteetsemat tööd tegid suure linna vilunud meistrid. Uus-Pärnus kasutati Liivimaa kõigi kolme suure linna, s. o. Tallinna, Tartu ja Riia meistrite teeneid, mingeid eelistsi nende seast välja ei paista.

Kui 1513. aasta põlengu järel ehitas Nikolai kirikule uue torni kohalik meister Pawel Gosemich Campenist,¹²⁴ siis pärast 1524. aasta tulekahju tuli vajalik meister tellida juba mujalt, sest Pawel oli surnud ja rohkem tema eriala esindajaid Uus-Pärnus ei olnud. 1528. aastal töötas Nikolai kiriku torni ülesehitustöödel Karksi piirkonnast Johann Vincke mõisast tulnud meister Janos.¹²⁵ Tegu oli mitteraksa, s. o. eesti meistriga, keda Heinrich Laakmann peab

maal ringi rändavaks meistriks.¹²⁶ Janos töötas Uus-Pärnus kahel aastal. 1529. aastal sai torn valmis, tornitipp kaeti plekiga, ülejäänud katusekividega. Meister seadis kirikutorni üles ühe kirikukella ja seieritega kella. Linn tagas meistriale vajalike abiliste olemasolu, selleks hoidis ta oma kostil 4 puuseppa ning vajadusel palkas veel päevatöölisi ja muid abilisi.¹²⁷ Töö eest sai Janos tasuks 40 marka, teatava koguse soola ja heeringaid ning mõistagi kindlustati ta töötamise ajal prii kosti ja õllega.

1524. aasta tulekahju tagajärjel olid Nikolai kiriku võlvid sisse langenud. Kuigi linnas oli müürseppi, ei leidunud ometigi kirikut võlvida suutvat meistrit ja see tuli kohale tellida Tartust. Müürsepp-meister koos kolme sulasega saabus linna 1529. aastal suure paastu ajal. Uus-Pärnu raad andis tema käsutusse 4 puuseppa. Meister töötas koos abilistega seitse kuud, enne kui sai kiriku ja selle torni võlvid.¹²⁸

Kannuvalajaid Uus-Pärnus polnud, seepärast tellis linn vajalikud tööd mujalt, kas Riias või Tallinnast. 1520. aastate paiku tahtis Uus-Pärnu raad saada Riia meistritelt ühe väikese kella, milleks ta andis Riia raele 100 Horni kuldnat.¹²⁹ Pärast 1524. aasta tulekahju saadeti kogu metall, mis kirikukelladest oli järele jäänud, Riiga, et sealsed meistrid valaksid uued kellad. Paraku valati Riias sellest metallist Uus-Pärnu rae teadmata hoopis suurtükke ning õiged omanikud said tagasi ainult kaks väikest kella. Bürgermeister Johann van Lynthem sõitis isiklikult kohale ning ajas välja veel kaheksa laevanaela vaske. Sellest vasest lasi ta Riia meistril Hans Schillinckil valada ühe kella ja seitse suurtükki (kaks madu, ühe veerandmao

¹²² Sama kehtis teistes väikelinnades, näiteks Narvas telliti Tallinnast meister, kui kerkis päevakorrale telliselöövi rajamine või kiriku võlvimine. Vt. A. Süvalep. Narva ajalugu I. Taani- ja orduaeg, lk. 293.

¹²³ Enne 1464. aastat oli Uus-Pärnus (samuti Tallinnas ja Vönnus) käinud Rostocki meister Matthäus Davyd ja valanud seal 24-laevanaelase kella. Vt. Heinrich Laakmann. Das mittelalterliche Kirchwesen Neu-Pernaus. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1922. Dorpat, 1923, lk. 130.

¹²⁴ PA, lk. 189, nr. 84.

¹²⁵ PA, lk. 279, nr. 1.

¹²⁶ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau in der Deutsch-Ordenszeit (bis 1558), lk. 77, 202.

¹²⁷ PA, lk. 279, nr. 1.

¹²⁸ PA, lk. 279, nr. 1. Vt. ka I. Põltsam. Uus-Pärnu ehitusloost bürgermeister Johann van Lynthem (ameti)ajal. – Pärnumaa ajalugu. Vihik 3. Artiklite kogumik 2. Pärnu, 2000, lk. 51.

¹²⁹ PA, lk. 279, nr. 1. vrd. PA, lk. 139. Valminud ajanäitaja müüs Uus-Pärnu raad aga miskipärast hoopis kahe lasti rukkii eest Dobleni komtuurile, vt. ka I. Põltsam. Uus-Pärnu ehitusloost..., lk. 51.

ja neli falkonetti).¹³⁰ Et metallist tuli puudu, ostis ta veel vaske ja tina juurde. Nagu selgub linna arveraamatust, oli Uus-Pärnu rael seitse leisikat vaske ka ühe Tallinna meistri juures. Kokkuleppe kohaselt pidi sellest valatama üks kabelikell. Raad polnud 1529. aastaks aga midagi kätte saanud, seepärast läks bürgermeister Lynthem Tallinna ja lasi kahest laevanaelast vasest valada suurtüki.¹³¹

Käsitöömeistrite suur voolavus Uus-Pärnus ei soodustanud kohalike traditsioonide tekkimist. Teisiti võis olla ehk nendel erialadel, mis said täiendust põhiliselt kohaliku rahva hulgast (müürsepad, puusepad). Kohalike traditsioonide nõrkus või puudumine tähendas ühelt poolt avatust kõigele uuele, teiselt poolt toodangu ebastabiilset kvaliteeti. Nii jõudsid Uus-Pärnusse koos sisserännanud meistritega uued käsitöövõtted ja kunstistiilid. Iseasi muidugi kui osavad ja head uute stiilide viljelejad olematu konkurentsi tingimustes väikelinna pidama jäänud meistrid alati olid.

Kui 16. sajandi algul hakkas Liivimaal laiemalt levima renessanss-stiil, siis ei jätnud see puudutamata ka kohalikke väikelinna, olgu tööde teostuse tasemega lood kuidas olid. Näiteks valmis 1553. aastal Uus-Pärnus kohutua uus portaal, mis Heinrich Laakmanni hinnangul, tõsi küll, oli abitu katse viljeleda renessanss-stiili.¹³² Samal ajal on Pärnust pärit üht renessansskunsti levinumat motiivi, suurt lilledega vaasi kujutav raidkivitahvel hästi teostatud töö.¹³³ Ka olid bürgermeister Lynthem ja pastor Engelsmanni hauakivid Nikolai kirikus tähelepanuväärsed renessansskunsti stiilinäited.¹³⁴ Kõrvuti renessansskunsti viljelejaga oli linnas ometi meister, kes endiselt harrastas vana gooti stiili. Nii oli näiteks Diderich van Ermeni hauaplaat vanas stiilis ja küllaltki armetul tasemel teostatud töö. Gooti stiilis oli isegi veel 1566. aastal Nikolai

Raidkivitahvel 16. sajandi I poolest. Allikas: H. Üprus. Raidkivikunst Eestis XIII–XVIII sajandini. Tallinn, 1987, ill. 140.

kirikusse maetud Poola kuninga asehalduri Bernhard von Hoevelni hauaplaat.¹³⁵

Omaette teema võiks olla kontaktid Vana-Pärnu käsitöölisedega, näiteks, kas vahetati vastastikku ametimehi? Paraku ei ole allikad selles küsimuses kuigi informatiivsed. Uus- ja Vana-Pärnu klaasijate oletatavatest sidemetest oli juttu juba eespool. Muus osas on kahe linna käsitöölised kontaktidest teada vaid niipalju, et kullassepp ja puunikerdaja olid Vana-Pärnus tunnistajad kinnisvaratehingute juures.¹³⁶ Vastupidistest sidemetest pole teada niigi palju.

Väljaõpe. Käsitööametit oli võimalik õppida Uus-Pärnu kohaliku meistri juures,

¹³⁰ PA, lk. 280, nr. 1, vrd. I. Põltsam. Uus-Pärnu ehitusloost, lk. 49–50.

¹³¹ PA, lk. 280, nr. 1.

¹³² H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 140.

¹³³ H. Üprus. Raidkivikunst Eestis XIII–XVIII sajandini. Tallinn, 1987, lk. 109–110.

¹³⁴ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 141.

¹³⁵ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 141.

¹³⁶ PA, lk. 77, nr. 74; lk. 84, nr. 97.

kuid võimalusel oli kasulik seda teha hoopis suures linnas. Kullassepaametit käidi õppimas näiteks Tallinnas. Raehärra Hinrich Kallenberchi kasupoeg Hinrick Rickmann saadeti u. 1543. aasta paiku kullassepaametit õppima Tallinna meistri Jurgeni juurde, kus ta õppis 7 aastat.¹³⁷ Kuhu Tallinnas õppinud kullassepp ametisse sai, pole teada, Uus-Pärnu allikates ta igatahes ei figureeri. Seegi on vaid üks järjekordne tõend käsitöölise suu- rest voolavusest Uus-Pärnus.

Varanduslik seis

Käsitöölise elamud jm. kinnisvara. Käsitöölise elumajadena on esindatud kõik elamutüübid, mis Uus-Pärnu linnaraamatuist esile tulevad: *tasche*, vahvärk (*stendewerk*), puumaja, *bude* (elupood või putka), kivist *dörnse*´ga (ehk köetava eluruumiga) puumaja (*holten wonhus mith einer steinen dornsen*) ja kivimaja. Ainult *tasche*´de puhul on selguse- tu, mis hoonetüübiga oli tegu. See nimetus eksisteerib üksnes kirikuraamatus.¹³⁸ Jääb teadmata, kas sellised ehitised kadusid lin- napildist või oli ühte teatud liiki majakeste nimetamine *tasche*´ks lihtsalt kirjutaja suva.

Veel on käsitöölised elanud kõrtsiruu- mis. Nii kuulus bürgermeister Tonnies von Laerile kõrts, milles varem elas pagar Mar- ten Torffe.¹³⁹ Keldreid, kus lina hoiti, oli raad keelanud kasutada eluruumina.¹⁴⁰ Samas võis keldris elamine olla üsna levinud, sest hansa- ruumis olid levinud elumajatüübina nn. elu- keldrid.¹⁴¹ Hansaruumile kõige iseloomuliku- maks elamutüübiks peetakse *bude*´t.¹⁴² *Bude*

näol oli tegu *diele*-elamu miniatuurvormiga, mille pindala võis olla kõigest 25 m². Liivi sõja ajast pärineb ühe Uus-Pärnu klaassepa valduse (*dvor*) kirjeldus: see oli 6 sülda ja üks küünar lai (u. 10, 1 m) ning 5 sülda pikk (8 m), seal oli puhas tuba, kivist tuba ja varikatus koos puust sahvriga.¹⁴³ Umbes 80 m² suurune oli ilmselt kogu klaassepale kuulunud krunt, mitte üksnes elumaja. Muidu vastab elamu just nn. elupoe kirjeldusele.

Kivimajas, mis olid Uus-Pärnus oma te- ravanurksete kivistustega tüüpilised mitme- kordsed hansamajad, elas ainult jõukam osa käsitöölisest, nagu kullassepad ja klaassepad. Kullassepp Johann Scharbowile kuulus kogu- ni mitu kivist elumaja.¹⁴⁴ Samas elasid kullas- sepad ka kivist *dörnse*´ga ja puust eeskojaga majas ning vahvärk majas. Kullasseppade jõu- kust demonstreerivad peale uhke elumaja ar- vukad kõrvalhooned, aiad (kapsaaed, luksuse näitaja puuviljaaed jm.). Esindusliku kinnis- vara poolest paistavad teiste hulgast silma ka klaassepad.¹⁴⁵ Kivimajas on elanud veel: sepp, rätsep, habemeajaja, kingsepp ja pagar. Tavaline (raud)sepp kivimaja omanikuna pole kõige tavalisem nähtus, sest näiteks Küllike Kaplinski liigendab nad madalama järgu kä- sitöölise hulka.¹⁴⁶ Heinrich Laakmann toob Uus-Pärnu pärusraamatust esile kolm eestla- sest majaomanikku: väikekraamikaupmehe ja kaks müürseppa.¹⁴⁷ Neist esimene elas puu- ja teised vahvärkmajas.

Enamasti kuulus majaomanikest käsitöö- listele üks või mitu aeda (kapsaaed,) üldjuhul asukohaga kuskil eeslinnas. Üldiselt eristati kapsaaeda, küttepuude hoiuplatsi ja sau- na. Olenevalt võimalustest asusid need kas

¹³⁷ PA, lk. 224, nr. 156.

¹³⁸ PA, lk. 129, nr. 25.

¹³⁹ PA, lk. 181, nr. 69.

¹⁴⁰ PA, lk. 344 § 14.

¹⁴¹ Lübecker Kolloquium 1999 (Der Hausbau) – Zusammenfassung. – Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum III: Der Hausbau. Hrsg. Manfred Gläser. Lübeck, 2001, lk. 838.

¹⁴² Lübecker Kolloquium, lk. 838.

¹⁴³ A. Selart. Pärnu Liivi sõja aegse Vene halduskeskusena. – Pärnumaa ajalugu. Vihik 5. Artiklite kogumik 3. Koost. A. Vunk ja I. Laurik. Pärnu, 2002, lk. 33.

¹⁴⁴ PA, lk. 320–321, nr. 46–48.

¹⁴⁵ PA, lk. 167, nr. 37; lk. 185, nr. 77.

¹⁴⁶ K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised, lk. 54.

¹⁴⁷ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 77.

omaette või täitis üks aed mitut funktsiooni. Seevastu puuviljaia ja kõrtsi omanikud olid käsitöölised ainult kullassepad ja klaassepp. Üldiselt oli ühel perekonnal-majapidamisel üks kõrts, aga kullassepp Thomas Gudel oli koguni kaks kõrtsi.¹⁴⁸ Uus-Pärnust on 16. sajandi keskpaigast teada ka üks kivist *dörnse*´ga kõrtsihoone. See linna kõige uhkem kõrts kuulus klaassepast raehärrale Johann v. Akenile.¹⁴⁹ Allikad ei võimalda aru saada, kas tõepoolest kuulus treija Tewesi maja juurde pool pingist Nikolai kirikus ning pottsepp Jost vann Collenni maja juurde viimane pink kabelis (paremat kätt, kui sisse tulla), või pigem “lisandusid” need majale alles pärast uute omanike (raehärra L. Klanth; Karksi vana foogti elukaaslane) valdusse minekut.¹⁵⁰ Igatahes oli oma pink kirikus luksus, mis käis kaasas ainult väheste majadega Uus-Pärnus.

Suur osa Uus-Pärnu käsitöölised elas üürilistena. Küllike Kaplinski väitel elasid Tallinnas kahekorruselistes kivimajades koos 3–5 perekonda.¹⁵¹ Uus-Pärnu linnaraamatud samasugust teavet paraku ei paku. Kõik, mida üürimajas elamise kohta Uus-Pärnus teada saab, on, et raad üüris elumajadeks välja oma turuplatsi ääres paiknenud kivihooneid (aitu), *bude*´sid ning vahvärk- ja puumaju.¹⁵² Aga raad võis ka eraldada platsi, kuhu käsitöölised ise maja ehitas, nagu tegi kangur Hollandt.¹⁵³

Tähelepanu väärib, millises vormis raad elukohti välja üüris. Esiteks olid nn. ametikorterid, kus elati niikaua, kuni oldi linna teenistuses. Niisugust tasuta elamispiinda kasutasid kiriklas orelimängija või kirikuteenrid.¹⁵⁴ Edasi olid nn. ametimajad, kus raega

sõlmitud lepingu järgi elati “oma elupäevade lõpuni” ja maksti raele üüri, pärast üürilise surma läks maja tagasi linnale. Sellises majas elasid linna teenistuses olnud müürsepp Peter ja arst-habemeajaja Jurgen.¹⁵⁵ Teine väljaüürimise moodus oli, et üürnik maksis raele mingi summa (50–100 marka), ilmselt selleks, et saada üldse võimalust maja üürida, ning mõistagi maksis ka aastaüüri. Just sellise tehingu tegi raega puunikerdaja Euwoldt Budden. Ta maksis rae omandusse 50 marka (*vor den egendam*), viimane müüs maja puunikerdajale ja tema naisele kasutamiseks nende elupäevade lõpuni. Lisaks tuli maja eest maksta 12 marka üüri aastas.¹⁵⁶

Sissetulekud. Raske on saada ettekujutust Uus-Pärnu käsitöölised sissetulekutest. Linnavalitsus oli kahtlemata kõige suurem tellija ja tööandja Uus-Pärnus. Paraku ei olnud Uus-Pärnus sisse seatud sellist põhjalikku ja üksikasjalikku arvepidamist linna tulude ja kulude üle nagu Tallinnas. Seepärast on ka tööliste makstud tasude kohta vaid üksikuid mitte eriti konkreetseid teateid, stiilis: 23. novembril 1526 lubjaahju juures 41 marka 12 penni – müüriladujate, tööliste, puidu, savi, kosti, õlle jms. eest.¹⁵⁷ 1531. aastal “kellamaja” valmistanud puuseppadele (u. 2–4 meest) maksti 2 marka ja 8 killingit, s. o. 20–40 killingit mehe kohta, sepale ja puunikerdajale, kes aitasid kella üles seada, kummalegi üks mark.¹⁵⁸ Kui arvestada, et seesama puunikerdaja pidi oma maja eest maksma raele 12 marka aastas,¹⁵⁹ polnud üks mark kuigi märkimisväärne sissetulek. Seevastu *smede* Dirickile tasus raad 1526. aastal mitmesuguse sepatöö eest korraga üle 24 marga, millest piisas tervelt kolme

¹⁴⁸ PA, lk. 157, nr. 7. Kõige arvukamalt oli korraga kõrtse raehärra Thonnies v. Laeri valduses – kolm. PA, lk. 181, nr. 69.

¹⁴⁹ PA, lk. 337–338, nr. 109.

¹⁵⁰ PA, lk. 315–316, nr. 34; lk. 313, nr. 29.

¹⁵¹ K. Kaplinski. Tallinna käsitöölised, lk. 41.

¹⁵² Vt. nt. PA, lk. 174, nr. 52; lk. 289, nr. 21.

¹⁵³ PA, lk. 336, nr. 103.

¹⁵⁴ PA, lk. 288, nr. 14.

¹⁵⁵ PA, lk. 218, nr. 142; lk. 244, nr. 204.

¹⁵⁶ PA, lk. 175, nr. 53.

¹⁵⁷ PA, lk. 292, nr. 29.

¹⁵⁸ PA, lk. 295, nr. 38.

¹⁵⁹ PA, lk. 175, nr. 53.

aasta üüri (8 marka aastas) lunastamiseks.¹⁶⁰ Koolmeister ja organist olid ühed linna poolt tasustatavad ametid. 1546 sai koolmeister aastas 40 ja organist 50 marka. Mitte eriti kõrget tasu kompenseeris see, et linn kindlustas neile tasuta ülalpidamise (*frige kost*).¹⁶¹

Bürgermeister Lynthemis mälestuste põhjal sai kumbki kaaluja aastas (1520.–1530. aastatel) palka 10–12 marka.¹⁶² Mis polnud kuigi hiilgav sissetulek. See oli pool vaekojast laekunud tuludest. Lilian Kotteri andmeil maksti 15. sajandil Tallinnas kaalujaile keskmiselt 4 marka aastas.¹⁶³ Mis on hämmastaval kombel veelgi kesisem sissetulek kui Uus-Pärnu kaalujatel. Seejuures oli 15. sajandi lõpul ja 16. sajandi algul Tallinnas laekunud kaaluraha keskmiselt 100–300 marka aastas. Tallinna rae arveraamatus esinevat väljendit *rades part*, *rades del* interpreteerivad nii R. Vogelsang kui ka L. Kotter rae kohustusena jagada kaaluraha maahärraga.¹⁶⁴ Uus-Pärnu praktikat arvestades võis aga tegu olla hoopis kaalujate osaga, s. o. nende tegeliku palgarahaga.

Jõukaks saada ja vara koguda polnud Uus-Pärnu käsitöölistel kerge ning see õnnestus vähestel. Juba ainuüksi tasu elamispinna eest, s. o. krundirent või üür, mida käsitöölised pidid linnale maksma, polnud sugugi väike summa. Jurgen *de arste* elas raele kuulunud majas, kuhu tal lubati surmani elama jääda tingimuseel, et ta maksab raele 26 marka üüri aastas.¹⁶⁵ Samal ajal maksis näiteks majaomanikust kullassepp Thomas Gude raele krundirenti kõigest neli marka aastas.¹⁶⁶ Mürsepp Peter sai kohusetruu teenistuse eest raelt vahvärkmaja, milles ta võis oma elupäevade lõpuni elada,

kuid Peteri lesk ei suutnud maja pidada ning elas vaesuse tõttu kodanik Clawes Szinte kottil.¹⁶⁷ Kui lesk jäi käsitöömeistri surses vaesusse, siis elu jooksul tööga saavutatud varalisest kindlustatusest see muidugi ei räägi.

Tõenäoliselt kasutati Pärnu ordulinnuses suuremal või vähemal määral linnakäsitöölisite teeneid või olid ordu käsitöölised linna elama asunud. Võib-olla just see, et ordulinnuse heaks töötades saadi lisateenistust, on põhjus, miks Uus-Pärnus olid mõned mitte kõige prestiižikama eriala käsitöölised üllatavalt jõukad ja sotsiaalselt mõjukad. Näiteks sepp Peter Koningk, kellele kuulus kivist elumaja kahe aiaga,¹⁶⁸ või lihunik Michel Loysener, kellel oli kivist *dörnse* ga puumaja ja aed ning kelle mõlemast pojast said raehärrad: ühest Uus-Pärnus, teisest koguni bürgermeister Kurressaares.¹⁶⁹ Juhul kui Uus-Pärnu käsitöölised täitsid ka komtuuri tellimusi, elasid ordulinnuses väikelinna käsitöölisetele tänuväärseid tellijad ning olukord oli sellega sootuks vastupidine Tallinnale, kus Toompea käsitöölised olid all-linna omadele tülikad konkurendid.

Jõukatele kinnisvaraomanikest käsitöölisetele laekus sissetulekuid kinnisvara väljarendimisest. Seda esines, tõsi küll, harva. Kullassepp Johann Scharbowile kuulus linnas mitu elumaja, milles ta ise ei elanud – need rentis ta tõenäoliselt välja.¹⁷⁰

Saksa soost kaupmeestele ja käsitöölisetele andis lississetulekut vaid neile kuuluv õigus valmistada õlut (16. sajandil ilmselt ka viina) müügiks. Mõistagi pole allikaid, millele toetudes saaks ettekujutust, kui palju õllemüük võis keskmiselt tulu anda. Õllekul-

¹⁶⁰ PA, lk. 292, nr. 29; lk. 158, nr. 12.

¹⁶¹ PA, lk. 288, nr. 16.

¹⁶² PA, lk. 140.

¹⁶³ L. Kotter. Tallinna rae finantsid 15. sajandil (1433–1507). Tallinna Linnaarhiivi toimetised, nr. 4. Tallinn, 1999, lk. 95.

¹⁶⁴ Vt. L. Kotter. Tallinna rae finantsid 15. sajandil (1433–1507), lk. 72.

¹⁶⁵ PA, lk. 244, nr. 204.

¹⁶⁶ PA, lk. 333, nr. 90.

¹⁶⁷ PA, lk. 218, nr. 142.

¹⁶⁸ PA, lk. 157, nr. 8.

¹⁶⁹ PA, lk. 334, nr. 92. Viljandi allikate järgi maksti näiteks ordulinnuse heaks töötanud sepale 1554. a. lihavõteteks kuni 15 marka, lihunikule 5 marka, turvissepale isegi 30 marka töötasu. Vt. P. Johansen, H. v. z. Mühlen. Deutsch und Undeutsch..., lk. 128, 129.

¹⁷⁰ PA, lk. 320–321, nr. 46–48.

tuur oli igatahes sügavalt juurdunud Liivimaa hiliskeskaja linnakultuuri, seega oli õllel tarbijaid Uus-Pärnus nii oma linna kui ka ordu lossi elanike, nõndasamuti linna külaliste hulgas. Õllega kostitas raad mitmesuguseid töölisi ja oma külalisi, aga muidugi tarbis ka ise. Linna ainsas gilditoas käisid igapäevased õlle võtmised. Gildi ülalpeetaval jutlustajal oli õigus tasuta õllele gilditoas. Juhul kui talle seal ei meeldinud juua, võis ta lasta endale iga päev õlut koju saata.¹⁷¹ Uus-Pärnu 16. sajandi lõpu kirjalike allikate järgi kuulus selle aja suhtluskultuuri juurde käia naabri või muu kaaskodaniku pool mõõduka tasu eest õlut joomas. Just nii toimus 1596. aastal kullassepp Mardtenn Schültze, kes koos oma naise ja selliga astus sisse habemeajaja majja, et juua kann õlut heanaaberlikus ja sõbralikus meeles. Tähtsatu oli vaid asjaolu, et kui ta jõudnud õlle eest tahtis tasuda, tuli habemeajaja talle ilma mingi arusaadava põhjuseta noaga kallale.¹⁷² On tõenäoline, et tava ametikaaslaste vm. kaaskodanike pool õlut joomas käia kujunes välja palju varem kui 16. sajandi lõpus, eriti arvestades, et Uus-Pärnu käsitöölised ei olnud tegelikult oma gildituba. Kui Tallinnas hakati 16. sajandi keskpaiku piirama käsitöölised õigusi õllemüügil,¹⁷³ siis Uus-Pärnust selliseid teateid pole.

Uus-Pärnu käsitöölised kaubanduslikud harrastused ei piirdunud õllemüügiga. Näiteks mitteraksa käsitöölised ei olnud lubatudki õlut müüa. Nagu võib järeldada Vana-Pärnu ja Viljandi kodanikumäärustest, mis võitlesid ülesostjate vastu, tegelesid käsitöölised talupoegadelt kauba (vilja, lina) ülesostmisega ja vaheltkasuga edasimüümisega.¹⁷⁴ Sama kehtis tõenäoliselt Uus-Pärnu kohta, vähemalt keelas kodanikumäärus talupoegadele (vilja)möödusi laenata.¹⁷⁵ Ilmselt kindlustas niisugune väikekaubandus sageli palju arvestatavama sissetuleku kui käsitöölise amet.

¹⁷¹ PA, lk. 143.

¹⁷² EAA, f. 1000, n. 1, s. 711, l. 201–204p.

¹⁷³ I. Põltsam. Söömine-joomine keskaegses Tallinnas, lk. 49.

¹⁷⁴ H. Laakmann. Geschichte der Stadt Pernau, lk. 113–114.

¹⁷⁵ PA, lk. 344 § 21.

***

Hiliskeskaja ja varase uusaja käsitöölised Uus-Pärnus tootis peaaesjalikult siseturu tarbeks, sageli ei suutnud seegi talle piisavalt elatist kindlustada ning lisa tuli teenida õllemüügi või spekulatsiooniga. Kuigi Uus-Pärnu käsitöölised ja elukutsete arv jääb alla Liivimaa suurte linnade omadele, oli käsitöölised osa linnaelanikkonnas arvestatavalt suur. Eriliseks teeb väikelinna olukorra see, et seal oli isegi üks meister n.-ö. sõdur lahinguväljal, s. t. ühest meistrist sõltus mõne ametiala eksistents. Veel oli väikelinnale iseloomulik, et iga üksiku meistri sotsiaalne staatus ja varanduslik seisund ei sõltunud otseselt tema ameti "väärkusest". Seega ei olnud ametite hierarhia nii selgelt välja joonistunud kui suures linnas.

Tõsi on, et väikelinna meistrite käsitööoskus võis alla jääda suure linna meistrite omale, aga see polnud kaugeltki kindel reegel ning tervikuna ei ole käsitöölised osatähtsust väikelinna majanduselus põhjust alahinnata. Muidugi liikusid hansakaupmeeste käes suured rahad, aga kes siis lõpuks selle raha eest ehitas maju, kandis kaupa laiali või küpsetas leiba? Käsitöölised valmistasid asjad, mille keskel elati: elamud, mööbli, rõivad – sõnaga kõik selle, mingis ajas ja ruumis ühtse, linnaelanike identiteeti kinnitava või lammutava esemelise kultuuri. Just käsitöölised löid oma kätega ja füüsilisel kujul linna elukeskkonna. Oluline on seejuures näha nimelt käsitööametite jms. elukutsete kaudu eestlaste kaasamist sellesse nn. loomeprotsessi.

Inna Põltsam-Jürjo

(1969)

Lõpetanud 1992. a. Tartu ülikooli. 1996. a. *magister artium*. Alates 1993. aastast Ajaloo Instituudi teadur. Peamine uurimisvaldkond kesk- ja varase uusaja linnaajalugu. Tegelenud ka Eesti vanema ajaloo allikate publitseerimisega.